

PERCEPCIJA STEPSKIH BARBARA U EUROPI SREDINOM 13. STOLJEĆA

Mirko Sardelić
Odsjek za povijesne znanosti
ZPDZ HAZU
Zagreb

UDK 94(4=512.3)"13"
Prethodno priopćenje
Primljeno: 12.10.2010.
Prihvaćeno: 15.6.2011.

Splitski nadbiskup Rogerije i Toma Arhiđakon autori su jedinih dvaju neposrednih izvještaja o mongolskoj provali u Europu 1241./1242. Obojica su s napadačima bili u izravnom doticaju: prvi kao njihov višemjesečni zarobljenik, drugi kao stanovnik grada što su ga Mongoli umalo podsjeli. Njihovi opisi, nastali u vrijeme provale, uspoređuju se s izvještajima Ivana de Plano Carpini i Vilima od Rubruka koji su nekoliko godina kasnije bili poslani na istok sa zadatkom da istraže razne aspekte života Mongola. Članak je pokušaj rekonstrukcije razvoja predodžbe koju su Europljani imali o Mongolima (Tatarima), od prvih glasina o njima do kraja 13. stoljeća. Posebna je pažnja dana doživljaju Drugoga, kao i opreci: barbaro/apokaliptički topos – ljudi od krvi i mesa.

Ključne riječi: Mongoli/Tatari, barbari, Rogerije iz Apulije, Toma Arhiđakon, Matthew Paris, Ivan de Plano Carpini, Vilim od Rubruka, apokaliptičke slike

O provalama nomadskih naroda u Europu, još od razdoblja Rimskoga Carstva, postoji opsežna literatura, a nije mala ni ona, napose u posljednja tri desetljeća, o percepciji koju su Europljani imali o Tatarima i kako se provala tih barbara uklapala u njihovu sliku svijeta.¹ No, europska, a napose hrvatska, historiografija nije pridala

¹ Kronološkim redom daje se pregled nekoliko važnih naslova: Charles W. Connell, Western views of the origin of the 'Tartars': an example of the influence of myth in the second half of the thirteenth century, *The Journal of Medieval and Renaissance Studies*, god. 3, br. 1, Durham 1973., str. 115-137; Devin A. DeWeese, The influence of the Mongols on the religious consciousness of 13th century Europe, *Mongolian Studies*, sv. 5, Bloomington 1978.-1979., str. 41-78; Gregory G. Guzman, Reports of Mongol cannibalism in the thirteenth-century Latin sources: oriental fact or western fiction?, *Discovering new worlds. Essays on medieval exploration and imagination*, ur. Scott D. Westrem, New York 1991., str. 31-68; Charles Burnett i Patrick Gautier Dalche, Attitudes towards the Mongols in medieval literature: the XXII Kings of Gog and Magog from the court of Frederick II to Jean de Mandeville, *Viator*, sv. 22,

dovoljno pozornosti djelima Rogerija iz Apulije – iako je još Edward Gibbon njegov opis okarakterizirao kao “najbolji prikaz svih okolnosti vezanih uz provalu barbara što je ikad vidio”² – i Tome Arhiđakona, a vjerujem da je ova dopuna hrvatskoj historiografiji korisna jer su obojica prominentni predstavnici našega kulturnog kruga u razvijenome srednjem vijeku.³

Toma Arhiđakon sastavio je djelo *Historia Salonitana* u kojem je opisao povijest Splitske crkve od Salone do nadbiskupa Rogerija koji je umro 1266., dvije godine prije Tome. Iako je sâm bio svjedokom događaja, ipak je vrijedno napomenuti da je Mongolima posvetio čak četiri opsežna poglavlja – više od desetine djela koje se bavi cjelokupnom splitskom (crkvenom) poviješću. Rogerije, apulski klerik, nalazio se 1241. godine u Ugarskoj kao arhiđakon Velikog Varadina (danas Oradea u Rumunjskoj). Nakon što im je uspio izbjeći u prvome valu napada, ipak su ga Mongoli zarobili i u zarobljeništvu držali više od godinu dana. U djelu *Carmen miserabile* iznio je svoje viđenje o uzrocima nesloge među Ugrima, mongolskoj provali i svojem zarobljeništvu. Posljednje godine svoga života proveo je kao splitski nadbiskup (1250.-1266.) i u njegovo je vrijeme započela gradnja zvonika Katedrale, načinjeni su lijepi nasloni korskih sjedala i propovjedaonica, koji i danas krase splitsku stolnicu.

Opise njih dvojice⁴ usporedit ću s trima vrlo važnima izvorima, nastalima na dva različita kraja euroazijskog kontinenta: s kronikom Matthewa Parisa i s izvještajima

Los Angeles 1991., str. 153-167; Axel Klopprogge, *Ursprung und Ausprägung des abendländischen Mongolenbildes im 13. Jahrhundert. Ein Versuch zur Ideengeschichte des Mittelalters*, Wiesbaden 1993.; Seymour Phillips, *The outer World in the European Middle Ages, Implicit understandings. Observing, Reporting, and Reflecting on the Encounters between Europeans and Other Peoples in Early Modern Era*, ur. Stuart B. Schwartz, Cambridge 1994., str. 23-63; Felicitas Schmieder, *Europa und die Fremden. Die Mongolen im Urteil des Abeslandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert*, Sigmaringen 1994; Antti Routsala, *Europeans and Mongols in the middle of the thirteenth century. Encountering the other*, Saarijärvi 2001.; Peter Jackson, *Medieval Christendom's encounter with the alien, Historical Research*, god. 74, br. 186, London 2001., str. 347-369; Felicitas Schmieder, *Christians, Jews, Muslims – and Mongols: Fitting a foreign people into the Western Christian apocalyptic scenario, Medieval Encounters*, god. 12, br. 2, Leiden 2006., str. 274-295.

² Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, gl. LXIV, bilj. 16: “(...) the best picture that I have ever seen of all the circumstances of a Barbaric invasion”.

³ O Mongolima kod Tome već su napisana dva vrijedna članka: James Ross Sweeney, *Thomas of Spalato and the Mongols: a thirteenth-century Dalmatian view of Mongol customs, Florilegium*, sv. 4, Ottawa 1982., str. 156-183; Mirjana Matijević-Sokol napisala je o doticaju Hrvata s Mongolima u: *Kratak susret s narodom s Dalekog Istoka, Izabrane teme iz hrvatske povijesti, Zbornik radova sa znanstvenih kolokvija Dies historiae 2004.-2006.*, ur. Suzana Miljan i Marko Jerković, Zagreb 2007., str. 25-40. Mongolska provala u Hrvatsku opisana je šire u: Josip Ante Soldo, *Provala Tatara u Hrvatsku, Historijski zbornik*, sv. 21-22, Zagreb 1968.-1969., str. 371-388. Cjeloviti pregled razvoja mongolske države i o provali u Europu, s opširnim pregledom izvora i literature, vidi u: Peter Jackson, *The Mongols and the West, 1221-1410*, London 2005.

⁴ Što se Tome tiče, citati u ovom članku preuzeti su iz suvremenog znanstveno-kritičkog, bogato opremljenog izdanja: Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana* (prir. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić), Split 2003.; Rogerijevo djelo dosad nije bilo prevedeno na hrvatski, a prijevod je nedavno načinio autor ovog rada. Kritički prijevod s komentarima, u dvojezičnom izdanju pod naslovom *Carmen miserabile*, objavljen je u Matici hrvatskoj 2010. godine. Istodobno je, u nizu *CEU Medieval Texts*, izišao

s Istoka, koje su sastavili franjevac Ivan de Plano Carpini te Vilim od Rubrucka. Prvi je redovnik iz St Albansa, autor jedne od najiscrpnijih srednjovjekovnih kronika,⁵ koji je gotovo cijeli svoj život proveo u Engleskoj, ali je među prijateljima i onima s kojima je održavao korespondenciju imao ljude kao što su engleski kralj Henrik III., njegov brat Richard, vitez Baldwin de Vere i bejrutski biskup Waleran. Fra Ivan iz Umbrije, vjerojatno iz viteškoga roda, stupio je u franjevački red u njegovoj najranijoj fazi. Već 1221. poslao ga je sveti Franjo u Njemačku, gdje je 1224. postao provincijal Teutonske provincije. Nakon kraćeg boravka u Metz, gdje je osnovao i samostan, imenovan je provincijalom i Španjolske provincije. Na povratku u Sasku, širi franjevački red u Češkoj, Poljskoj, Mađarskoj i Norveškoj, putujući najčešće na magarcu, tako simbolički izražavajući ideje sv. Franje. U službi pape Inocenta IV. otputovao je u Srednju Aziju s trostrukim zadatkom: on je diplomatski predstavnik koji još ima istražiti i izvijestiti o vjerskom i vojničkom aspektu Mongolskoga Carstva. Posljednje četiri godine života proveo je kao nadbiskup grada Bara (1248.-1252.), zauzimajući se, između ostaloga, i za bogoslužje na starocrkvenoslavenskom jeziku.⁶ Vilim od Rubrucka je flamanski franjevac koji se u službi francuskog kralja Luja IX. Svetog zaputio u Karakorum (1253.-1255.) da bi istražio je li moguće Mongole preobratiti na kršćanstvo. Njegovo djelo, *Itinerarium fratris Willielmi de Rubruquis de ordine fratrum Minorum, Galli, Anno gratie 1253 ad partes Orientales*, jedno je od remek-djela srednjovjekovnih putopisa.⁷

Barbari i “demoni”

Najprije o barbarima, zapravo više o onoj sferi u kojoj se miješaju stvarno i nestvarno, strahovi, vjera i mitovi. U studiji o Gerald, iz Walesa, Robert Bartlett slikovito je opisao, uvjetno rečeno, etnografsku predodžbu svijeta kakvu je imao učeni kršćanin Zapada u 13. stoljeću. Svijet je, prema njemu, podijeljen u tri koncentrična kruga: u prvome je njegov vlastiti, poznati svijet; u drugome su oni na periferiji toga svijeta, kao što su keltski i slavenski narodi, kulturno i ekonomski inferiorni; treći je krug pak onaj u kojemu “sva načela na kojima počiva poznati svijet nestaju,

i engleski prijevod djela: *Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars*, prev. i prir. János M. Bak i Martyn Rady, Budapest 2010. Važno je spomenuti i kritičko izdanje: *Carmen Miserabile super Destructione Regni Hungariae per Tartaros*, ur. László Juhász, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ur. Emericus Szentpétery, 2 sv., Budapest 1937.-1938., str. 543-588.

⁵ Matthew Paris, *Chronica Majora*, ur. Henry R. Luard, sv. 1-4, London 1872.-1877. Monografiju *Matthew Paris* napisao je Richard Vaughan, Cambridge 1958.

⁶ O njegovu životu i prijevod djela vidi u radu Marka Oreba, Ivan Karpin, “Povijest Mongola koje nazivamo i Tatarima”, *Starine JAZU*, knj. 56, Zagreb 1975., str. 37-107.

⁷ Djelo nije prevedeno na hrvatski, a vrijedan je engleski prijevod *The Mission of Friar William of Rubruck* (London 1990.), koji su priredili Peter Jackson i David Morgan.

a svi naši strahovi, fantazije i projekcije postaju stvarnima”.⁸ Ovaj posljednji je onaj dio zemljopisne karte što ga krase zmajevi, morske nemani i druga mitološka bića – utjelovljenja plodova mašte. Neznani prostor Azije morao se popuniti sadržajem u kojem se isprepleću antički mitovi s legendama o Aleksandru Velikom i apokaliptičkim biblijskim tradicijama.

Svaka civilizacija ima svoje barbore prema kojima osjeća podozrivost, prijezir, strah. U odnosu prema njima najlakše se ocjenjuju vidljivi ili opipljivi dosezi vlastite civilizacije: akademski autor u 3. tisućljeću pr. Kr. susjedna plemena karakterizira činjenicom da “ne poznaju žito” i “ne znaju za gradove”.⁹ Osobine tih barbara podliježu stereotipima pa su u očima Kineza svi nomadi sebični, dok Europljani “znaju” da Avari i Huni izgaraju od nesavladive želje za zlatom.¹⁰ Čak i kad preskoče Kineski ili Hadrijanov zid, čeka ih nešto kroza što ne mogu: obrambeni mehanizam, usađen duboko u ljudima, koji osjeća stalno neprijateljstvo prema onima koji stoje izvan njihove, daleko uspješnije, zajednice.¹¹ S vremenom se stvorio *circulus vitiosus*, napose u kinesko-mongolskim odnosima: nomadi vezani za stočarske proizvode bili su prisiljeni trgovati da bi došli do blagodatne poljoprivrede, no Kinezi, koji su imali obilje zemljoradničkih proizvoda, često su odbijali s barbarima imati ikakvih kontakata, pa i trgovačkih.

Rogerije i Toma spominju neke, u većoj ili manjoj mjeri, barborske narode. Kumanji koji su se u bijegu pred Mongolima iz crnomorskih stepa doselili u Ugarsku, dakako, kao nomadski narod, sasvim pripadaju onome spomenutom, drugom, “barbarskom” krugu: oni su naime, “divlji ljudi”, njihove žene “jednako priproste”,¹² a cijeli je njihov rod “tvrđ i oštar, nevičan pokoravanju”.¹³ Čak je i broj tih nomada koji su preselili u Panonsku nizinu, 40.000, povezan s brojem u kojem se, zajedno s njegovim višekratnicima, pojavljuju barborske vojske u mnogim kasnoantičkim izvorima.¹⁴ Isti je i broj sjekironoša koji su Tatarima prokrčili put kroz zapreke postavljene na istočnom ulazu u Ugarsko Kraljevstvo.¹⁵

⁸ Robert Bartlett, *Gerald of Wales 1146-1223*, Oxford 1982., str. 174-175: “(...) all principles of order dissolve and all our fears, fantasies and projections become real”.

⁹ Stuart Piggott, *Ancient Europe from the beginnings of agriculture to classical antiquity*, Chicago 1965., str. 256.

¹⁰ Amijan Marcelin (XXXI, 2, 11) o Hunima: *Inconsultorum animalium ritu, quid honestum inhonestumve sit penitus ignorantes, flexiloqui et obscuro, nullius religionis vel superstitionis reverentia aliquando districti, auri cupidine immensa flagrant, adeo permutabiles et irasci faciles ut eodem aliquotiens die a sociis nullo inritante saepe descendant, itidemque propitientur nemine leniente*. Pseudo-Maurikije u *Strategikonu* piše da Avari “robuju neutaživoj želji za novcem”, a Konstantin Porfirogenet sinu savjetuje: “Znaj dakle, da je priroda svim sjevernim narodima kao usadila požudu i lakomost za blagom i vječnu nezasićenost”. Usp. Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, Zagreb 2003., str. 35 (gl. XIII).

¹¹ *The Cambridge history of Early Inner Asia*, ur. Denis Sinor, Cambridge 1990., str. 17; o percepciji barbara više vidi: Denis Sinor, *The barbarians, Diogenes*, god. 5, br. 18, s.l. 1957., str. 47-60.

¹² Rogerije, *Camen miserabile*, gl. 3: *silvestres homines; mulieres ipsorum tamquam viles*.

¹³ Rogerije, gl. 2: (...) *erat gens dura et aspera subdi nescia* (...).

¹⁴ Vidi: Nora Berend, *At the gate of Christendom: Jews, Muslims and “Pagans” in medieval Hungary, c. 1000-c. 1300*, Cambridge 2001., str. 71.

¹⁵ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, gl. XXXVI, str. 221.

Iako već stoljećima uključeni u kršćansku civilizaciju, Nijemci (*Theutonici*) su u Rogerijevoj percepciji još uvijek, barem dijelom, stanovnici tog istog kruga. Vjerujem da bi se to dalo iščitati iz dijela u kojem se saksonski naseljenici u Transilvaniji, nakon što su odbili jedan tatarski napad, stanu opijati vinom, "kako to traži germanska pomama".¹⁶ A, iz Tomina se pisanja da zaključiti da su i stanovnici zaleđa dalmatinskih gradova živjeli su na rubnom području dvaju svjetova. Naime, kad su se Mongoli spuštali s brda prema Splitu, građani ih "u početku nisu prepoznali i vjerujući da su to Hrvati, htjeli su oružjem krenuti na njih".¹⁷ Iako velik dio građana dobrim dijelom nosi hrvatska imena, romanizirano-kroatizirani grad s bizantinskim tradicijama dugo je osjećao animozitet prema stanovništvu iz zaleđa, a Arhiđakon se nije ustručavao iskazati svoj odnos.¹⁸ Nije u tome jedini, sličnosti se nalaze posvuda: Francho Sacchetti, otac moderne novele, firentinski *podestà* i diplomat, (vjerojatno u mletačkoj obitelji) rođeni Dubrovčanin (1330.), u jednoj kanconi izražava toliko jada što mora zbog poslova produljiti boravak u *Schiavoniji*, negdje u našem priobalju, gdje je izgled ljudi "toliko ružan da gotovo umire", mučno mu je od njihove obuće i odjeće, zamršene i masne kose.¹⁹

Matthew Paris u kronici pod godinom 1240. Tatare uspoređuje s "demonima puštenim iz Tartara", koji su "zvijeri, zapravo više čudovišta negoli ljudi, koji su željni krvi i piju je".²⁰ Različiti izvori navode kako ne jedu samo pse, mačke, konje, male glodavce i ostale životinje, nego čak i ljude.²¹ Toma piše da za vrijeme provale u Europu nisu imali "poštovanja prema ženskom spolu, nije bilo milosti prema dječjoj dobi, nije bilo milosrđa prema starosti, sve su ubijali istom vrstom bezbožnosti te se činilo da nisu ljudi nego zli dusi", a da su njihovi krvožedni zapovjednici kao "grabežljivi vukovi, koje razapinje proždrljiva i neutaživa glad".²² Kako su postupali

¹⁶ Rogerije, gl. 20: *Tunc populi cum victoria revertentes armis depositis inebriari vino, prout Theutonicorum furia exigit, inceperunt.*

¹⁷ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 249.

¹⁸ Nije mi bila namjera raspravljati o ovom osjetljivom odnosu koji je izazvao mnoge polemike (o tome vidi više: Mirjana Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, Jastrebarsko 2002.), tek navesti da je postojala određena tenzija na relaciji grad-zaleđe. I to nije samo tenzija lokalnih autonomija, koja je prisutna i u talijanskim gradovima-komunama u 12. i 13. stoljeću.

¹⁹ Franco Sacchetti, *Il Libro delle rime*, ur. Franca Brambilla Ageno, Firenze – Perth 1990.: *XIV. Canzone distesa di Franco ditto Sacchetti, fatta in Schiavonia: "(...) gente con apparenza sì brutta veggio, che m'han quasi morto (...)"*, str. 18.

²⁰ Matthew Paris, *Chronica Majora*, sv. 4, London 1877., str. 76-77: *ad instar daemonum solutorum a tartaro. U nastavku: Viri enim sunt inhumani et bestiales, potius monstra dicendi quam homines, sanguinem sitientes et bibentes, carnes caninas et humanas laniantes et devorantes (...).*

²¹ Prehrambene navike opisuje Carpini u gl. IV (Oreb, str. 67); o kanibalizmu vidi: Gregory G. Guzman, *Reports of Mongol cannibalism in the 13th-century Latin sources: oriental fact or Western fiction?, Discovering new worlds: Essays on medieval exploration and imagination*, ur. Scott D. Westrem, New York 1991., str. 31-68.

²² Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 231, 233.

prema pobijedenima, tako je "bijesno i opako da se ne može iskazati".²³ Rogerije također radije šuti o zločinima koje su počinili nad ženama, i to u crkvama, smatrajući da "ih je sigurnije prešutjeti kako se muškarci ne bi upućivali na najgore".²⁴ Nadalje, Apulac spominje i okrutnosti počinjene u Ostrogonu, nakon što su sve pobili, "žive su ljude na vatri pekli kao svinje", a Arhiđakon prenosi da su "djecu nabadali na koplja kao ribe na ražnju".²⁵

A nisu to tako doživjeli samo u Europi – azijski su kroničari na jednak način to zabilježili.²⁶ Arapski povjesničar Ibn al-Athir (1160.-1234.) nekoliko se godina nije usuđivao niti spomenuti što je znao o provali koju kvalificira najvećom katastrofom što je ikad pogodila ljudski rod. Pripovijeda da je toliki strah od Mongola "Bog usadio u srca ljudi", da se često nisu usuđivali boriti se protiv njih, nego bi se znalo dogoditi da samo jedan mongolski ratnik pobije desetke ljudi koji ne bi ni ruku dignuli na njega.²⁷ Perzijski povjesničar Džuvaini piše o sustavnim pokoljima stanovništva u sjeveroistočnoj Perziji, gdje su pobijene stotine tisuća ljudi. Grad Nišapur, pod kojim je poginuo Džingis-kanov zet, sravnjen je sa zemljom, a osveta je išla dotle da "ni pse ni mačke nisu smjeli ostaviti na životu".²⁸

Mit i stvarnost

Pitanja koja se na ovom mjestu postavljaju su sljedeća: koliko je bilo stvarno znanje petorice autora o Mongolima, koliko su svjesno ili nesvjesno podlijegali mitološkim i eshatološkim toposima, kolika je bila njihova, a kolika uloga samih Mongola u percepciji nomada u Europi. Razložio bih najprije probleme geografije, identifikacije s podzemnim svijetom, prehrambene navike i (navodni) kanibalizam. Za analizu je važno podsjetiti i na prostorni i vremenski okvir te petorice autora. Izvještaj Matthewa Parisa kronološki je najraniji, raspon informanata je širok, no, zbog

²³ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 233.

²⁴ Rogerije, gl. 34: *In aliis vero ecclesiis tot scelera de mulieribus patrabant, quod tutius est subticere, ne homines ad nequissima instruantur.*

²⁵ Rogerije, gl. 39: *Ibi inebriaverunt gladios suos in sanguine et ex calore, quem conceperant contra eos, vivos assabant homines sicut porcos*; Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 235. Gotovo identični izvještaji mogu se čitati i gledati tri stoljeća kasnije kad se spominju okrutnosti Osmanlija – vidi: John Hale, *The civilization of Europe in the renaissance*, London 1994., str. 40-41.

²⁶ John A. Boyle, *The last barbarian invaders: the impact of the Mongol conquest upon East and West, Memoirs and Proceedings of the Manchester Literary and Philosophical Society*, sv. 112, Manchester 1970., str. 1-15, posebice str. 4. Reprint u: John A. Boyle, *The Mongol World Empire, 1206-1370*, London 1977.; još o Mongolima u izvorima Istočnjaka vidi u: Daniel Baraz, *Medieval cruelty: changing perceptions, late antiquity to the early modern period*, Cornell 2003., str. 105-110.

²⁷ Ibn al-Athirova kronika u engleskome prijevodu objavljena je u: *Literary history of Persia*, ur. Edward G. Browne, sv. 2, London 1906., str. 427-490. Spomenuti dio na str. 430-431.

²⁸ Juvaini (Juwayni), 'Ala-al-Din' Ata-Malik, *Genghis Khan: the history of the world conqueror*, prema tekstu Mirza Muhammad Qazwinija prev. i ur. John A. Boyle, Manchester 1958., str. 177.

geografske udaljenosti izvještaji su mu “iz druge ruke”: sluša ili čita od poslanika iz dalekih zemalja, koji su to, katkad, saznali od nekih još udaljenijih. Čuo je o provali i zvjerstvima u ruskim zemljama, ali Mongoli još nisu prodrli u Srednju Europu. Toma, a posebno Rogerije, doživjeli su provalu i pisali u jeku najcrnijih trenutaka, no zbog toga su već mogli i demistificirati napadače. Franjevci Ivan i Vilim prevalili su dalek put, pa su imali prilike neposredno, u mirnodopskim uvjetima, istražiti Tatare u njihovoj vlastitoj postojbini.

Vjerujem da bi se svatko složio s činjenicom da su u Europi u vrijeme napada svi bili prestravljeni – provala je zaista bila krvava, a osim toga tada nitko nije precizno znao odakle su napadači stigli. Antička je geografija Azije, naime, dobrim dijelom, bila naprednija od srednjovjekovne: početkom 13. stoljeća Plinije je još uvijek bio autoritet, a Ptolemejevu *Geografiju* poznavali su samo Arapi. Azija istočno od Dona bila je napučena stvarnim i imaginarnim bićima iz Biblije, antičkih priča i srednjovjekovnih legendi.²⁹ U *Kronici* Matthewa Parisa i u Rogerijevoj tužaljci nije moguće naći čišćih geografskih odrednica. No, Toma Arhiđakon zna prilično precizno (barem za srednjovjekovne pojmove, ako ne i šire) gdje je domovina Mongola: “u onome dijelu svijeta gdje se istok spaja sa sjeverom” i kazuje da je čuo da “njihova zemlja graniči s dalekom Indijom”.³⁰ Ivan Carpini je otišao još dalje: ravno njihovu kanu u Srednju Aziju, i to u svojoj 66. godini života. No, očekivano s obzirom na prirodu njegove misije, ni njegov prilog geografiji nije veći od sljedeće opservacije: “Ta je zemlja smještena u onom dijelu istoka gdje se, kako držimo, sastaje istok s jugom. Na istoku je zemlja Kineza (Kina) i Solanga (Koreja); na jugu je zemlja Saracena; na jugozapadu zemlja Huja; na zapadu Najmanaca; na sjeveru ocean”.³¹ Vilim Rubruck je najviše pridonio novim saznanjima iz geografije: prvi je ustanovio da je Kaspijsko more ustvari jezero, a ne tek zaljev sjevernog Oceana (XVIII, 5), prvi je posjetitelj Karakorum čiji je opis sačuvan (XXXII, 1), a i prvi je identificirao da su Kinezi (iako ih nije posjetio) zapravo narod koji se od antike naziva Seres (XXVI, 8).³² Pažnje vrijedno je i njegovo opažanje o sličnosti slavenskih jezika (XXI, 4): “Jezici Rusa, Poljaka, Čeha i Slavena su jednaki onima od Vandala”.³³

Tatari su poistovječeni s Tartarom, podzemnim svijetom klasične mitologije zbog sličnosti imena, ali više u smislu moralne karakterizacije i zbog panike koju su

²⁹ O Kinoskefalima, Antropofagima i drugim bićima vidi: John Block Friedman, *The monstrous races in medieval art and thought*, Cambridge, Massachusetts 1981. Kako je izgledao nepoznati svijet vidi: Seymour Phillips, *The outer world of the European middle ages, Implicit understandings: observing, reporting and reflecting on the encounters between Europeans and other peoples in the early modern era*, ur. Stuart B. Schwartz, Cambridge 1994., str. 23-63.

³⁰ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 239.

³¹ Carpini, gl. I, par. 3 (Oreb, str. 58).

³² *The Mission of William of Rubruck*, str. 50.

³³ *The Mission of William of Rubruck*, str. 139.

proizveli.³⁴ Zaista, vrlo je velika sličnost s imenom Tatara, zajednice uralsko-altajskih plemena, koja je bila dominantna u 8. i 9. stoljeću i čije je ime kod kineskih i arapskih povjesničara bilo opći nazivnik za različita plemena istočnoazijske stepe – Najmane, Keraite, Mongole i druge – koja nisu bila turkijskoga podrijetla.³⁵ Kad se cijelo klupko altajskih i njima podložnih turkijskih plemena slilo u Europu, svi su svedeni pod zajednički nazivnik tada najzvučnijeg imena, kako se u povijesti mnogo puta događalo – uzmimo prilično nam bliske primjere: jedno od helenskih plemena dalo je ime Grcima, isto tako su se i Avari nadvisili nad sva ostala stepska plemena koja su u 6. i 7. stoljeću doselila u Panonsku nizinu.

Što autori govore o tome: Matthew Paris sam spominje eponimsku rijeku Tar, a i prenosi riječi legata Ota koji ime Tartar, pak, izvodi iz grada Taraconta (što su ga podigli Gog i Magog, op. a.), ili pak od rijeke imenom Tartar.³⁶ Rogerije Tatare zove Tartarima, no to je zbog toga što je to bio uvriježeni naziv za njih. Sličnost naziva koristi u igri slikama (ne zarobljen od Tatara, nego zadržan u Tartaru – o kojoj nešto više kasnije). Nigdje ne spominje odakle su oni došli, no nigdje ne piše o njihovu podzemnom podrijetlu, niti ima potrebe to spominjati – ta bio je njihov zarobljenik i vidio je svu njihovu snagu i slabosti. Toma Arhiđakon, koji svoje djelo piše nedugo nakon provale, napadače naziva Tartarima, ali je dobro upoznat s činjenicom da se “na svome vlastitom jeziku zovu Mongoli” te navodi da ime Tatar potječe ili od neke rijeke toga naziva ili, prema drugima, riječi za mnoštvo.³⁷ Za dvojicu franjevaca ne treba posebno spominjati, jer su otišli u domovinu Mongola i sami se uvjerali gdje je. Ime Mongola postalo je šire poznato u Europi tek odlaskom Ivana de Plano Carpini, čije se djelo upravo i zove *Historia Mongalorum quos nos Tartari appellamus*, i Vilima od Rubrucka na Istok. No, među narodom je još dugo odzvanjalo ime Tartar, i to zbog toga što se taj naziv uobičajio, a ne zbog toga što je puk bio svjestan mitoloških konotacija.

Nadalje, što se prehrane tiče: svi opažajući mongolske “kuhinje” primijetili su dvije stvari – da Mongoli bez razlike jedu meso čistih i nečistih životinja te da ga često jedu sirovo. Toma samo iznosi opću opasku: “Groze se od upotrebe kruha, jedu bez razlike meso čistih i prljavih životinja i piju mlijeko zgusnuto konjskom krvlju”,³⁸ dok se u pismu koje iznosi Matthew Paris izrijekom spominju “žabe, zmije, psi i

³⁴ Usp. Denis Sinor, *Le Mongol vu par l'Occident, 1274, Année Charnière: Mutations et Continuités*, Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique, sv. 558, Paris 1977., str. 62.

³⁵ Peter Jackson, *The Mongols and the West*, str. 36. U moderno se vrijeme imenom Tatara naziva populacija od oko 10 milijuna ljudi, nastala u mješavini naroda pod mongolskom vlašću, koji žive u različitim dijelovima Srednje Azije (Rusiji, Uzbekistanu, Turkmenistanu, Kazahstanu, Tadžikistanu i drugdje) i koji su (!), pak, uglavnom turkijskoga podrijetla, što može dovesti do zabune.

³⁶ Matthew Paris, *Chronica majora*, sv. 3, str. 488; sv. 4, str. 109, bilj. 2. Usp. Peter Jackson, *Medieval Christendom's encounter with the alien*, str. 353-354.

³⁷ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 239.

³⁸ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 241.

ostale životinje, bez razlike”.³⁹ Felicitas Schmieder je u ovim prehrambenim navikama vidjela uobičajeni topos, dok Peter Jackson smatra očitim da je opis sasvim sukladan Pseudometodijevim proročanstvima i naglašava utjecaj koja su ona imala na zapadno kršćanstvo u trenutku kada je trebalo došljake staviti u poznate okvire.⁴⁰

Kako bilo, za ishranu temeljenu baš na svim vrstama životinja i svim njihovim dijelovima, sami su franjevci dali sasvim jasno objašnjenje: Carpini spominje da je Džingis-kan jednom prilikom zapovjedio da se, za sva vremena, “ne smije od životinje ništa odbaciti, već se ima sve pojesti!”.⁴¹ To se dogodilo nakon jedne u nizu nestašica namirnica, a s obzirom na to da Mongoli jedu samo meso, jer nemaju agrikulturu, posve je logičan postupak. U tom svjetlu treba čitati Carpinijeve riječi: “Hrana im je sve što god mogu žvakati. (...) Naplave koje izlaze iz životinja s mladunčadima jedu i piju. Vidjeli smo ih gdje jedu i uši”.⁴² Nadalje, Rubruck spominje da su u stepi nebrojeno puta bili gladni, žedni i promrzli, a i vrlo često su meso jeli napola kuhano ili gotovo sirovo.⁴³ Razlog je opet sasvim jednostavan: u stepi nema drva za ogrjev ili kuhanje, i ako se ne prikupi dovoljno životinjske balege, ljudi se ili smrzavaju ili jedu hranu sirovu, ili im se dogode obje nevolje.

Već je na primjeru kanibalizma moguće uočiti kako s udaljenošću od izvora slika postaje sve izopačenija.⁴⁴ U Parisovom djelu *Chronica majora* čita se da Mongoli “žedno loču krv, trgaju te jedu pasje i ljudsko meso”.⁴⁵ Isti autor donosi pismo (inače vrlo upitne vjerodostojnosti) koje je Ivo od Narbonne napisao bordoškome biskupu, u kojemu se opisuju višestruka silovanja privlačnih žena i posluživanja njihovih intimnih dijelova tijela kao delicija.⁴⁶ Parisov je rukopis još i popraćen ilustracijom na kojoj dva mongolska kanibala kuhaju, dok je uz njih gola žena svezana za drvo. Autor time implicira da Mongoli prakticiraju sva tri oblika kanibalizma prema Guz-

³⁹ Matthew Paris, *Chronica majora*, sv. 6, str. 75-76: (...) comedunt ranas, serpentes, canes, et omnia animantia indifferenter.

⁴⁰ Schmieder, *Europa und die Fremden*, str. 225-226; Jackson, *Medieval Christendom's encounter with the alien*, str. 363. Pseudometodijevo Otkrivenje iz 7. st. (navodni autor je Metodije iz Patara, biskup-svećac s početka 4. st.) nastalo je iz bizantske apokaliptičke tradicije i imalo je važan utjecaj na zapadnu kršćansku misao.

⁴¹ Carpini, gl. V, par. 17 (Oreb, str. 73).

⁴² Carpini, gl. IV, par. 7 (Oreb, str. 67).

⁴³ Rubruck, gl. XXII, par 1, *The Mission of William of Rubruck*, str. 149.

⁴⁴ O mongolskome kanibalizmu (još i krvoprolicima te spolnom zlostavljanju) vidi: Baraz, *Medieval cruelty*, str. 92-105, napose str. 99.

⁴⁵ Matthew Paris, *Chronica majora*, sv. 4, str. 76: (...) sanguinem sitientes et bibentes, comes caninas et humanas laniantes et devorantes (...).

⁴⁶ Matthew Paris, *Chronica majora*, sv. 4, str. 273: *Mulieres autem vetulas et deformes antropofagis, qui vulgo reputantur, in escam quasi pro diarrio dabant; nec formosis vescebantur, sed eas clamantes et ejulantes in multitudinem coituum suffocabant. Virgines quoque usque ad exanimationem opprimebant, et tandem abscisis earum papillis, quas magistratibus pro deliciis reservabant, ipsas virgineis corporibus lautius epulabantur.*

manovoj tipologiji: onome koji služi preživljavanju, voljnome i ritualnome.⁴⁷ No, pročitamo li Carpinijevu opasku o tome, bit će jasno da to rade samo “u nuždi”, a autor navodi i točan primjer kada se i u kojim okolnostima to dogodilo.⁴⁸ Istu stvar, dakle, kanibalizam iz nužde, spominje i ruski nadbiskup Petar, što je zabilježio upravo Matthew Paris.⁴⁹ A da takva praksa, u prijekoju potrebi, nije bila strana ni europskim vitezovima, zapisao je Albert iz Aachena: križari u Siriji “nisu samo jeli meso ubijenih Turaka ili Saracena, nego i pasa kojih bi se dočepali i ispekli na vatri”.⁵⁰ Toma i Rogerije opisali su različite vrsta ubijanja, silovanja, sakaćenja, spaljivanja živih, bez obzira na dob i spol, no ni kod jednoga nema spomena kanibalizma, a sigurno bi ga spomenuli da je bilo čak i sumnje na to. Uostalom, ni kineski ni perzijski izvori koji stoljećima imaju bilješke o susjedima, ne bilježe ikakve ljudožderske običaje mongolskih plemena.

Mač Božji i apokaliptičke slike

U Europi su za veliku vojsku s Istoka, onu tatarsku, prvi put čuli 1221. i odmah je poistovjetili s onom velikog kralja-svećenika Ivana, čije je postojanje nagoviješteno 1140. godine.⁵¹ Neki su vjerovali da je njegova vojska krenula u pohod koji će pretvoriti Aziju u prijateljsko kršćansko kraljevstvo, ili barem pomoći u borbama u Svetoj zemlji. Dok je redom pokoravala srednjoazijske islamske države bila je smatrana takvom, no ta se predodžba ubrzo sasvim promijenila. Jedna prijateljska, iznimno moćna, kršćanska, potencijalno saveznička vojska u borbi protiv Saracena na Bliskom istoku, postala je pošast iz Tartara i ne samo to. James Ross Sweeney iz Tomina opisa iščitava trojako viđenje napadača: oni su, naime, bezdušni ratnici, uljezi i instrument kazne Božje.⁵²

No, krenemo li opet najprije od engleskoga kroničara – Matthew Paris, doduše iz 3. lica, dovodi u vezu Tatare s deset izgubljenih plemena Izraelovih: “Vjeruje

⁴⁷ Guzman, Reports of Mongol cannibalism, str. 33.

⁴⁸ Carpini, gl. IV, par. 7 (Oreb, str. 67) – strahovita glad; gl. V, par. 9 (Oreb, str. 70) – opsada grada. Usp. Jackson, Medieval Christendom's encounter with the alien, str. 363.

⁴⁹ Matthew Paris, *Chronica majora*, sv. 4, str. 388: *Carnes comedunt jumentinas, caninas, et alias abominabiles, etiam humanas in necessitate, non tamen crudas, sed coctas.*

⁵⁰ *Nam Christiani non solum Turcos vel Sarracenos occisos, verum etiam canes arreptos et igni coctos comedere non abhorrent (...)* – Albert of Aachen, *Historia Hierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem*, prev. Susan B. Edgington, Clarendon 2007., gl. V, 29, str. 375. Kako je rečenica formulirana čini se da je Albertu bilo strašnije to što su jeli pse.

⁵¹ Sinor, *Le Mongol vu par l'Occident*, str. 55-60. O kralju-svećeniku Ivanu (lat. *presbiter Johannes*, u anglofonskoj literaturi naveden kao *Prester John*, franc. *Prêtre Jean*, njem. *Presterkönig Johannes*) vidi: Jackson, *The Mongols and the West*, str. 20-22, 48 i Denis Sinor, *The Mongols in the West*, *Journal of Asian history*, god. 33, br. 1, Wiesbaden 1999., str. 1-44. Nešto opsežnije o njemu i Mongolima vidi: *Prester John, the Mongols and the ten lost tribes*, ur. Charles F. Beckingham i Bernard Hamilton, Aldershot 1996. Svoje mjesto našao je i u suvremenoj fikciji: zaplet radnje romana *Baudolino* Umberta Eca velikim je dijelom inspiriran i temeljen na ekspediciji glavnog junaka koji je u potrazi za legendarnim svećenikom.

⁵² Sweeney, *Thomas of Spalato and the Mongols*, str. 170-171.

se da su ti Tatari, čiji je spomen jeziv, bili pripadnici onih deset plemena, koji su otišli, napustivši Mojsijev zakon, nakon zlatnog teleta (...)”. Odmah navodi i da ih je Aleksandar Makedonski, s Božjom pomoću, uspio zatvoriti među nepristupačne planine.⁵³ O tome navodu već piše, u uvodu 4. knjizi *Kronike*, urednik H. R. Luard, objašnjavajući da je ta identifikacija direktan prijenos iz djela *Historia Scholastica* Petra Comestora.⁵⁴ A Comestor je o ranim hebrejskim tradicijama crpio, u prvom redu, iz Pseudometodijevih vizija, što je sasvim na tragu apokaliptičkih tradicija.⁵⁵

U kratkom pismu Jakovu di Pecorara, koje prethodi *Carmen miserabile* o tatarskom uništenju Ugarske (uzmemo li da je uvod zapravo pismo), Rogerije je oslikao atmosferu tatarskog pustošenja slažući kolaž starozavjetnih i novozavjetnih sintagma, dajući tako, onima koji su u to upućeni, u nekoliko redova teksta koncentrat vrijedan tisuću slika. Počinje Kraljem Kraljeva (Otk 19, 16) koji više nema milosrđa, nego je Njegov mač naoštren poput munje (Pnz 32, 41) i kažnjava za počinjene grijeh. Kraj Rogerijeva uvoda također je duboko potresan, jer onome kojega Tatari zarobe, “bilo bi bolje da nije ni rođen” i taj se osjeća ne kao zarobljenik Tatara, nego zatočenik Tartara.⁵⁶ Osim toga, odmah zatim za vrijeme provedeno u zarobljeništvu koristi izraz “jedno vrijeme i još pola vremena”. Iako je mogao upotrijebiti i (nama) neku jasniju vremensku odrednicu, upravo ova, koju preuzima iz Daniela, odnosno Otkrivenja⁵⁷ – i koja je stari semitski oblik iskazivanja vremena – onima koji čitaju, ili slušaju, odmah daje niz asocijacija iz tih knjiga, koje su osnova apokaliptičkih tradicija. Nije, dakle, to tako iskazao da bi čitatelj znao o kojem je vremenskome periodu riječ, nego isključivo o tome da priču smjesti u okvir Kraja svijeta.

Čim je završio uvodni odlomak prve glave o Tatarima, u kojoj ih uvodi u priču, Toma Arhiđakon najprije spominje pomrčinu Sunca – tipičan srednjovjekovni topos, osobito u žanru kronika i hagiografija, predskazanja, najčešće propasti – koja se zaista dogodila početkom listopada 1240. godine.⁵⁸ Ugrima se glas o opasnosti činio “poput igre ili nekoga ispraznoga sna”. Njihov je grijeh, opet u skladu s toposima, bio taj što su se raspustili te su ih, “obamrle od lijenosti i tromosti, privlačila samo tjelesna zadovoljstva”.⁵⁹ Nadalje, mladi nisu imali druge brige “nego češljati dugu

⁵³ Matthew Paris, *Chronica majora*, sv. 4, str. 77: *Creduntur isti Tartari, quorum memoria est detestabilis, fuisse de decem tribubus, qui abierunt, relictis lege Mosaica, post vitulos aureos; quos etiam Alexander Macedo primo conatus est includere in praeruptis montibus Caspiorum molaribus bituminatis. Quod opus cum videret humanos labores excedere, invocavit auxilium Dei Israel (...).*

⁵⁴ Matthew Paris, *Chronica majora*, sv. 4, str. vii.

⁵⁵ Prvi put ga spominjući, o Metodiju Comestor navodi sljedeće: *Sed Methodius martyr oravit, dum esset in carcere, et revelatum est ei a spiritu de principio e fine mundi (...).* Vidi: Marbury B. Ogle, Petrus Comestor, Methodius, and the Saracens, *Speculum*, god. 21, br. 3, Cambridge, Massachusetts 1946., str. 318-324, posebice str. 318.

⁵⁶ *Si natus non fuisset, melius esset ei (usp. Mt 26, 24) et sentiet se non a Tartaris, sed in Tartaro detineri.*

⁵⁷ Usp. Dn 7, 25; Dn 12, 7 i Otk 12, 14. U Danijelovu snu o četiri nemani, odnosno Ivanovoj viziji žene i zmaja iz Otkrivenja vrijeme je neometane vladavine zla.

⁵⁸ Usp. Matijević Sokol, Kratak susret, str. 32-33 i Routsalla, *Europeans and Mongols*, str. 63-64.

⁵⁹ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 217.

kosu, održavati čistom svoju kožu i pretvarati muško ponašanje u žensku gizdavost", a osim toga, "cijele su dane trošili na birane gozbe ili ugodne igre".⁶⁰ Zbog toga su, kao i grešni Salonitanci te Zadrani, pogođeni Božjim mačem, odnosno narodom koji je došao izdaleka kao izvršitelj kazne Božje.⁶¹

Kada se u predodžbi kršćanina 13. stoljeća u jedno stope Aleksandrov pohod u Aziju, Gog i Magog, izgubljena plemena Izraelova i Pseudometodijeva proročanstva,⁶² onda je identifikacija Mongola s narodima koji "prethode dolasku Antikrista" posve razumljivo eshatološka. "Riječi mučenika Metodija" spominje i Toma, ostavljajući mjesta razumijevanju da sâm nije posve sklon takvoj interpretaciji, nego su "mnogi učeni ljudi čitajući stare spise dolazili do (tog) zaključka".⁶³ No zato je, kako i priliči učenu kleriku, dobar poznavatelj Svetoga pisma, odakle iznalazi dojmive figure izvjesnosti koje koristi kao *confirmatio scripturalis*, tj. kao potvrdu postignutu upućivanjem na Bibliju. U opisu povlačenja Tatara iz Dalmacije i usputnog pustošenja Svača i Drivasta,⁶⁴ Toma se koristi biblijskim sintagmama: "opustošili ih mačem tako da nije ostao nitko tko bi se pomokrio uza zid".⁶⁵ Aluzijom na starozavjetna uništenja Toma zaključuje svoja četiri poglavlja o Mongolima, iznoseći da je Ugarsko Kraljevstvo "prema Božjem sudu platilo veliku kaznu za svoje grijeh", pretrpjevši trogodišnju trostruku pošast – mač, glad i zvijer.⁶⁶

Svakako treba obratiti pažnju na apokaliptičku tradiciju, jer nije samo važna za razumijevanje ozračja srednjovjekovnih percepcija, nego se i proteže na sve nomadske provale koje su doživjeli hrvatski prostori, počevši od Huna, Ugra, Mongola pa sve do Osmanlija. Pseudometodije, koji implicitno potiče na aktivni otpor silama zla, imao je važnu i dugotrajnu ulogu: naime, tisuću godina nakon nastanka, neki njegovi dijelovi bili su napisani na letcima koji su hrabрили kršćanske branitelje tijekom posljednje opsade Beča 1683. godine.⁶⁷

⁶⁰ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 219.

⁶¹ O Božjoj kazni kod Arhiđakona vidi: Nenad Ivić, *Domišljanje prošlosti*, Zagreb 1992., str. 107-123.

⁶² W. R. Jones, The image of the barbarian in the medieval Europe, *Comparative Studies in Society and History*, god. 13, br. 4, Cambridge 1971., str. 376-407. O Gogu i Magogu vidi: Andrew R. Anderson, *Alexander's gate, Gog and Magog, and the inclosed nations*, Cambridge, Massachusetts 1932. i Scott D. Westrem, *Against Gog and Magog, Text and Territory: geographical imagination in the European Middle Ages*, ur. Sylvia Tomasch i Sealy Gilles, Philadelphia 1998., str. 54-75.

⁶³ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 243. Već je James Ross Sweeney (Thomas of Spalato and the Mongols, str. 170) primijetio ovo Tomino ograđivanje od milenijskih spekulacija.

⁶⁴ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 253-254.

⁶⁵ Točnu frazu *in ore gladii* nalazimo posvuda u Bibliji: vidi: Br 21, 24; Pnz 13, 15; 20, 17; Jš 6, 21; 10, 28; 10, 30; 10, 32; 10, 37; 10, 40; 19, 47; Suci 1, 8; 1 Sam 22, 19; 2 Sam 15, 14; 2 Kr 10, 25; Jr 21, 7; a o tome da su stradali svi oni koji mokre uza zid (*mingentes ad parietem*, tj. muškarci) usp. 1 Kr 16, 11; 2 Kr 9, 9; 1 Sam 25, 22.

⁶⁶ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 255; Sweeney (Thomas of Spalato and the Mongols, str. 170), smatra da je moguća paralela s trostrukim uništenjem Izraela (Ezekiel, 38, 20-22).

⁶⁷ Bernard McGinn, *Visions of the End. Apocalyptic Traditions in the Middle Ages*, New York 1998., str. 72.

Opreka apokaliptički topos – ljudi od krvi i mesa

Udaljimo se sad malo od dvaju toposa: onoga klasičnoga o stranome, i onoga biblijskog o Božjoj kazni. Čitajući izabrane dijelove iz kronike Matthewa Parisa neupućeni bi čitatelj prilično lako mogao zaključiti da su Mongoli krvoločni demoni (koji jedu i ljudsko meso) sa zadatkom: Bog im je dodijelio misiju da kazne kršćane zbog njihovih grijeha.⁶⁸ Stoga bi valjalo analizirati opise petorice autora vezane uz prirodu napadača: njihovu taktičku superiornost, pojedinačnu i opću ranjivost, vrline i mane.

Iz svih se izvještaja nakon Matthew Parisa da zaključiti da vojničke pobjede Mongola nisu plod natprirodnih moći ili zaštite kakvih đavoljih sila – on sam ne navodi ništa drugo osim da su “strijelci bez premca”.⁶⁹ No, već je Rogerije nadasve detaljno izvijestio o koordiniranosti i uvježbanosti stepskih konjaničkih jedinica. U nekoliko navrata opisuje njihova vojnička lukavstva, odnosno taktičke zamisli. To su, ponajprije, simulirani bijeg da bi se borili na njima povoljnijem terenu, hinjenje potpunog povlačenja te postavljanje konja i lutaka na strateški važnim mjestima kako bi im vojska izgledala brojnija. Osim varki na bojnome polju, služili su se i brojnim drugim lukavštinama: uspjelo im je navesti ugarski puk da se vrati kućama tako što su odaslali pisma, tobože napisana od kralja, koja su zapečatili zaplijenjenim kraljevim pečatom.⁷⁰ Toma je pak realističnim antropološkim opisom počeo demistifikaciju demonskih konjanika: jahač ima zastrašujuće lice, sitne oči, kratkih je golijeni i krupnih prsa, jaše na seljački način na malenim ali snažnim konjima.⁷¹ Pošto su došli pred Trogir, kojega nisu mogli napasti zbog toga što je bio na otoku, obratili su se stražarima na slavenskom jeziku, što zorno svjedoči o njihovoj upućenosti u prilike zemlje koju napadaju, a i o promišljenim potezima koji su prethodili osvajanju nekog područja.⁷² Carpini je cijelu VI. glavu posvetio ustrojstvu mongolske vojske, načinu ratovanja i ratnim varkama. Sve je vrlo slično Rogerijevim opisima, a sažetak je njegova opažanja sljedeći: “Veoma su, naime, lukavi u vojevanju, jer se već preko četrdeset godina bore sa svim mogućim narodima”.⁷³

⁶⁸ Jay J. Saunders, Matthew Paris and the Mongols, *Essays in medieval history presented to Bertie Wilkinson*, ur. T. A. Sandquist i Michael R. Powicke, Toronto 1969., str. 116-132. Još o tome kako su Mongole doživljavali na Otoku vidi: Zsuzsanna Papp, Tartars on the Frontiers of Europe: The English Perspective, *Annual of Medieval Studies at CEU*, sv. 11, Budapest 2005., str. 231-246.

⁶⁹ Matthew Paris, *Chronica majora*, sv. 3, str. 488: (...) *sagitarii incomparabiles* (...).

⁷⁰ Rogerije, gl. 20, 21, 27 (lutke), 28, 31 (kraljev pečat), 34, 35, 38.

⁷¹ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 241; tko je vidio te azijske konje (*equus ferus przewalskii*) zna da su potpuna suprotnost elegantnim arapskim konjima kakve većina ljudi zamišlja: zdepasta su snažna tijela i kratkih nogu, ali krasi ih nevjerovatna izdržljivost.

⁷² Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 253. Sedam stoljeća kasnije, Tatare i ostale iz istočnoazijskih regimenti koje su poslali da uguše mađarsku revoluciju 1956. sovjetske su vlasti obavijestile da su Nijemci, kao u prethodnom desetljeću, opet izazvali sukob koji treba smiriti. Iako nije sasvim korektan primjer, jer je riječ o smišljenoj obmani vlastitih jedinica, ipak, nije teško doći s drugog kraja svijeta (oba puta iz Azije) i pogriješiti.

⁷³ Carpini, gl. VI, par. 13 (Oreb, str. 81).

Pojedinačnu ranjivost Mongola u bitki opisao je već Rogerije. Austrijski vojvoda Fridrik II. Babenberg, koji je došao u pomoć kralju Beli, ali "s nekolicinom, kao da ne zna što se događa, i nenaoružan", pred Peštom podbode konja, sustigne nekolicinu u povlačenju, "dohvati jednoga i probode ga kopljem tako da se vrh koplja slomio i svali ga na zemlju".⁷⁴ Starješini koji je ranjenome pritekao u pomoć jednim udarcem odsiječe ruku i taj se sruši iz sedla i izdahne. U toj je kratkoj epizodi Rogerije neizravno posvjedočio o solidarnosti među napadačima, dajući im, možda i nesvjesno, snažnu ljudsku osobinu.⁷⁵ No, pojedini opisi idu još dalje od toga: Carpini je opisao i neke općenite slabosti Mongola. Najprije, u njihovoj je vojsci mnogo onih koji bi, pruži li im se prilika, vrlo rado prešli na drugu stranu.⁷⁶ To se odnosi na mnogobrojne stepske narode, najčešće turkijskoga podrijetla, koje su Mongoli, pokorivši ih, pridružili svojim jedinicama, jednako kao i Kumane te narode ruske stepe. Nadalje, franjevac je opisao i nekoliko naroda koji su se uspješno oduprli navali: Kineze, još u vrijeme Džingis-kana, Indijce, koji su ih zasuli vatrom i strelicama, krimske Gote i Alane.⁷⁷ S obzirom na to da je tajna njihova uspjeha u iznenađenju i lukavosti, pažljivim im se pristupom može suprotstaviti.⁷⁸ Osim toga, jedino imaju strahopoštovanje prema kršćanskome narodu Zapada, a napose se, navodno, boje balista.⁷⁹

Talijanski je franjevac u Aziji vidio Mongole kakvi zaista jesu, kad nisu u ratnom pohodu – doduše, to je mogao napraviti u mirnodopsko vrijeme, što Matthewu Parisu, a još manje Tomi i Rogeriju, nije bilo moguće. Naslovio je četvrtu glavu svoga djela "Dobri i zli običaji, navike i prehrana", i u njezinu drugom odlomku iznio je neke njihove osobine koje su vrijedne spomena: "Ti ljudi, naime Tatari, poslušniji su svojim gospodarima nego ma tko drugi na svijetu: više nego redovnici i svjetovni svećenici. I više ih poštuju nego drugi. Ne lažu im tako lako. Međusobno se riječima rijetko ili nikada ne prepiru, djelima nikada. Tučnjave, svađe, ozljede i ubojstva među njima ne događaju se. Velikih pljačkaša i lupeža među njima nema (...). Jedan drugoga poštuje i veoma se društveno, gotovo obiteljski, međusobno vladaju. I hranu, mada je ima malo, rado će i spremno s drugim podijeliti. (...) Nisu razmaženi i ne zavide jedan drugomu. Kod njih nema naročitih zabava. Jedan drugoga ne pre-

⁷⁴ Rogerije, gl. 23: *Sed dux submisso equo subdens calcaria, quendam attinxit percutiens eum cum lancea taliter, quod lancee hasta fracta, de equo ipsum prostravit ad terram.*

⁷⁵ Vjerojatno nije znao da je, pod prijetnjom najtežih kazni, bilo propisano pomoći suborcu. Ipak, i postojanje takva propisa je vrijedno spomena.

⁷⁶ Carpini, gl. VIII, par. 14. (Oreb, str. 90). Već je to lijepo primijetio i opisao Peter Jackson u: *Medieval Christendom's encounter with the alien*, str. 365.

⁷⁷ Redom: Carpini, gl. V, par. 7 i 12; gl. VII, par. 10; gl. VIII, par. 12 (Oreb, str. 69-71, 85, 90).

⁷⁸ Carpini, gl. VIII, par. 9 (Oreb, str. 89).

⁷⁹ Carpini, gl. VIII, par. 2 i 7 (Oreb, str. 86 i 88). To je možda Carpini htio da Europljani povjeruju, ili je to tek njegova interpretacija. No, indikativno je isto tako i da su se samo tri ugarska grada oduprla Mongolima: jedan od njih bio je Ostrogon, kojega je obranio knez Simeon s brojnim balistarima. Vidi: Rogerije, gl. 40: (...) *Symeon Hispanus cum multis balistariis, qui se viriliter deffendebant.*

zire, nego, naprotiv, pomaže i uzdiže koliko najviše može”.⁸⁰ Dakako, u nastavku je opisao i njihovu silnu bahatost, srditost i prijetvornost. Kao da je u dijelu o dobrim običajima pretjerao (na moguću zbunjenost europske publike), dajući lijepe riječi krajnje barbarskome narodu, da je dio o lošim običajima završio zaključkom: “nije moguće iznijeti sve zle navike, jer ih previše imadu”.

Tatаре su predstavljali gorima nego što jesu zbog “propagande straha” koja je bila upravo tolika da ne paralizira stanovništvo, nego da ujedini kršćanske snage u borbi protiv sila zla. Onoga tko jede svoje ljude u nuždi, ne izbjegava meso ni kojih životinja, a i pije njihovu krv, nije teško predstaviti kao punokrvnog kanibala *par excellence*. No, u surovim stepskim uvjetima, gdje su životinje jedini izvor hrane, nema puno mjesta izbirljivosti. Uostalom, pitanje jelovnika pitanje je ukusa, okolnosti, a ništa manje i vjerskih načela. Osim toga, Tatari su se služili okrutnošću kako bi pokazali primjer, i da bi neke sukobe izbjegli (tj. dobili bez borbe) samo na temelju zastrašivanja.⁸¹ Još je sredinom trinaestog stoljeća zapisano da je jedan od razloga zbog kojeg posežu za (navodnim) kanibalizmom taj da “zastraše ljude koji će čuti o tome”.⁸² Toma Arhiđakon daje isti razlog počinjenim okrutnostima i njihovu naglašavanju, odnosno potenciranom prikazivanju: “Da bi utjerali strah u kosti onima koji su bili na drugoj strani Dunava, na obalu rijeke nabacali su na brojne hrpe gomile ubijenih”.⁸³ Također su davali razglasiti da će pobiti sve stanovništvo u gradovima koji budu pružali otpor, a da će svi oni koji se odmah predaju biti pošteđeni – i to je sustavno provedeno kao dio strategije koja je bila i otprije poznata među različitim osvajačima.

Poglavlje 37. Tomine historije, nazvano *O prirodi Tatara*, ponukalo je da se Toma Arhiđakon nazove prvim koji je pisao o etnološkim temama u Hrvata.⁸⁴ Radoslav Katičić u studiji o Tomi Arhiđakonu i njegovu djelu piše da se, uz stvari koje je sâm doživio, oslonio i na izvještaj o Mongolima, koji je 1247. papi podnio Ivan de Plano Carpini, te na Rogerijevo kazivanje.⁸⁵ S obzirom na to da je Carpini postavljen za barskoga nadbiskupa, prva bi se tvrdnja činila vrlo prihvatljivom,⁸⁶ iako za nju nema dokaza, dok bi za drugo bilo upravo nevjerojatno da o Mongolima nisu razmijenili iskustva: Toma kao promatrač iz grada koji je sa strepnjom iščekivao napad, a Rogerije kao mongolski zarobljenik.

⁸⁰ Carpini, gl. IV, par. 2 (Oreb, str. 65-66).

⁸¹ Vidi: Routsalla, *Europeans and Mongols*, str. 34 i Jay J. Saunders, *The history of the Mongol conquests*, Philadelphia 1971., str. 65.

⁸² U djelu *Historia Tartarorum* Simona de Saint-Quentin (30, 77-78), koje je sačuvano samo u *Speculum historiale* Vincenta iz Beauvaisa. Vidi i: Baraz, *Medieval cruelty*, str. 99.

⁸³ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 235.

⁸⁴ Maja Kožić, “Kronika” Tome Arhiđakona i zameci etnološke misli u Hrvata, *Etnološka tribina*, sv. 11, Zagreb 1988., str. 25-32.

⁸⁵ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. 420.

⁸⁶ Felicitas Schmieder (*Europa un die Femden*, str. 204, bilj. 14 i str. 289) smatra da je Toma vjerojatno čitao Carpinijev izvještaj.

Vrata u novi svijet

Tomin opis najvjerojatnije nimalo, ali Rogerijev izvještaj, s obzirom na to da je imao izravan utjecaj na papinsku politiku prema Mongolima, utro je put daljnjim istraživanjima Istoka. Najprije su u misiju poslani franjevci koji su 1220-ih i 1230-ih prolijevali vlastitu krv propovijedajući Božju riječ narodima sjevera i istoka Europe. Uspostavom Mongolskoga Carstva, *Pax Mongolica* otvara cijelu Aziju, kao što je to nekad bilo u starom vijeku, slobodnom trgovačkom prometu. Ne samo što je veći dio Azije homogeniziran pod jednom, mongolskom, upravom, nego je ta ista uprava naveliko poticala razmjenu roba i tehnologija.⁸⁷ Kako je nekoć Aleksandar Veliki, prema legendi, u Aziji zatvorio vrata da ne iziđu Gog i Magog, tako su iz nepoznatoga provalili oni koji su bili utjelovljenje mitova i apokaliptičkih scenarija te su Europljanima otvorili vrata u Aziju, udvostručujući opseg poznatoga svijeta.

Pitanje je kolika je bila difuzija tekstova petorice autora koje smo uzeli u razmatranje, shodno tome i njihov utjecaj. Svi sačuvani primjerci Tomine kronike dalmatinske su provenijencije, pa je vrlo vjerojatno da se njegovo djelo nije čitalo izvan regionalnih okvira.⁸⁸ Rogerijev izvještaj upućen je kardinalu Jacopu di Pecorara, a zasigurno ga je pročitao i papa u Lyonu.⁸⁹ U 15. stoljeću ga je dao tiskati najvjerojatnije netko od ugarskih prelata, a izgleda da se jedan primjerak čuvao u kodeksu u belgijskom Gentu.⁹⁰ Za vjerovati je da je publika bila vrlo uska, no zaista probrana: najviši crkveni dostojanstvenici u trokutu Ugarska – Italija – Francuska. Sasvim drukčiju sudbinu imali su Carpinijevi opisi: sačuvano je čak dvadeset rukopisa djela, a k tome su i dijelovi njegova izvještaja uvršteni su u enciklopedijsko djelo Vincenta od Beauvaisa *Speculum historiale*, koje se čitalo širom Europe.⁹¹ I ne samo to, Carpini je po povratku bio posvuda rađo viđen gost od kojega se moglo doznati zanimljivih priča s Istoka. To je posvjedočio kroničar Salimbene de Adam koji je u više navrata sjedio i razgovarao s Ivanom.⁹²

⁸⁷ Više vidi: Thomas T. Allsen, *Culture and conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge 2001.

⁸⁸ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, str. V-XIII; Sweeney, Thomas of Spalato and the Mongols, str. 161.

⁸⁹ Engleski izvori, Matthew Paris i Annales de Burton, doduše, spominju samo izvještaj ruskog igumana Pjotra Akeroviča koji je o mongolskoj opasnosti izlagao na Lyonskom koncilu 1245. godine. Usp. Papp, Tartars on the Frontiers, str. 243.

⁹⁰ Vidi: Tibor Almási, *The Carmen miserabile: some issues concerning the transmission of the text, Chronica. Annual of the Szeged Institute of History*, sv. 3, Szeged 2003., str. 84-93.

⁹¹ Routsalla, *Europeans and Mongols*, str. 49; Gregory G. Guzman, The Encyclopedist Vincent of Beauvais and His Mongol Extracts from John of Plano Carpini, *Speculum*, god. 49, br. 2, Cambridge, Massachusetts 1974., str. 287-307.

⁹² Salimbene de Adam, *Cronica*, ur. Oswald Holder-Egger, *Monumenta Germaniae Historica* (Hannover 1826.-1913.), *Scriptores*, sv. 32, str. 210-213: *Et comedi cum fratre Iohanne tam in domo fratrum Minorum quam extra in abbatiis et sollempnibus locis, non semel neque bis. Inuitabatur enim libenter et frequenter tam ad prandium quam ad cenam, tum quia legatus pape, tum quia ad regem Francie missus, tum quia a Tattaris venerat, tum etiam quia ex ordine fratrum Minorum erat et sanctissime vite credebatur ab omnibus. (...) Nam,*

Najprostranije od svih svjetskih carstava, mongolsko, nomadsko, podijelilo se u četiri dijela već nakon dviju generacija. Iako će svakim od tih dijelova još neko vrijeme vladati Džingis-kanovi potomci, neće biti sasvim ujedinjeni, štoviše – dva su najzapadnija dijela čak bila u ratnom sukobu već 1250-ih. U 14. stoljeću cirkulacija ljudi i roba već je na visokoj razini, a “demoni” koji su u prethodnome stoljeću sijali smrt, sada su prilagođeni za, kako je šaljivo napisao Phillips, “kućnu upotrebu”, aludirajući na činjenicu da su se u sjevernim talijanskim gradovima tatarske žene iskorištavale kao ropkinje. Firentinac Gregorio Dati je s jednom tatarskom sluškinjom imao i djecu, a ni prilagođena azijska imena nisu bila sasvim strana.⁹³

Osvrnuo bih se još samo na jednu pojavu koja ne izlazi iz okvira ovoga rada, štoviše, vjerujem da je njegov prirodni nastavak. U današnjem svijetu je sasvim uobičajeno da vijesti iz jednog dijela svijeta ruše cijene dionica ili proizvoda na globalnoj ili na lokalnoj razini u možda sasvim drugom kraju svijeta. No, slikovit je primjer takvog lanca događaja i onaj iz 13. stoljeća: vijest o opasnosti napada Mongola, nomadskoga naroda iz Srednje Azije, srušila je cijene haringi u Engleskoj. Naime, kad su germanski stanovnici Baltičkoga mora dočuli o prijetnji Novgorodu (koji je, za razliku od Vladimira, izbjegao tatarsko uništenje zbog topljenja snijega), s kojim su bili dobro trgovački povezani, u strahu nisu izišli iz svojih luka u uobičajeni sezonski utovar haringi u Yarmouthu. Tako je, izvješćuje Matthew Paris u kronici pod godinom 1238., u tom engleskome gradu, ostalo izobilje ribe kojoj je drastično pala cijena.⁹⁴

Zaključak

Što se dogodilo s barbarima, napose onim nomadskima? Još u 19. stoljeću lord Thomas B. Macaulay smatra da dugoročni utjecaj barbarskih invazija nije bio nepovoljan, štoviše, omogućio je dinamiku koja je sprečavala petrifikaciju struktura.⁹⁵

cum fui Cluniaci, dixerunt michi monachi Cluniacensis: “Utinam semper tales legati mitterentur a papa qualis fuit frater Iohannes, qui a Tattaris rediit!”

⁹³ Phillips, *The outer world of the European middle ages, Implicit understandings*, str. 54. Usp. i Iris Origo, *The Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, Speculum*, god. 30, br. 3, Cambridge, Massachusetts 1955., str. 321-366.

⁹⁴ Matthew Paris, *Chronica Majora*, sv. 3, str. 488: *Hi borealem plagam inhabitantes, vel ex Caspiis montibus vel ex vicinis, dicti Tartari, a Tar flumine, numerosi nimis, in pestem hominum creduntur ebullire, et hoc anno, licet aliis vicibus exierint, solito immanius debacchari. Unde Gothiam et Frisiam inhabitantes, impetus eorum pertinentes, in Angliam, ut moris est eorum, apud Gernemue, tempore allecis capiendi, quo suas naves solebant onerare, non venerunt. Hinc erat quod allec eo anno in Anglia quasi pro nihilo prae abundantia habitum, sub quadragenario vel quinquagenario numero, licet optimum esset, pro uno argento in partibus a mari etiam longinquis, vendebantur.*

⁹⁵ *Miscellaneous writings of lord Macaulay*, London 1860., sv. 1, str. 272: “It cost Europe a thousand years of barbarism to escape the fate of China”. Ocjene utjecaja barbarskih provala brojne su i različite. Kao uvod u tu temu vidi: Gregory G. Guzman, *Were the Barbarians a Negative or Positive Factor in Ancient and Medieval History, Historian*, god. 50, br. 4, Tampa, Florida 1988., str. 558-571. O euroazijskim

Grčki pjesnik Kavafis (govoreći o drugom tipu barbara, ali je dao razmišljati) sažeo je: "A što će s nama sada biti bez barbara? Ti su ljudi bili ipak neko rješenje."⁹⁶

Ako apokaliptička predskazanja, izgubljena plemena Izraela,⁹⁷ Gog i Magog koje je Aleksandar Makedonski zatvorio u planina Azije zvuče zbunjujuće, nije nimalo neobično. Azija je gotovo cijelo tisućljeće gotovo bila nestala iz svijesti srednjovjekovnoga čovjeka. A i kad bi se pojavila, to je bilo u obličju najvećih nomadskih osvajača u povijesti čovječanstva, Huna i Mongola. Rekonstrukciju psihološkog ozračja nemoguće je napraviti, napose zbog toga što je, kao što je već Charles Connell primijetio, car Fridrik već bio predstavljan kao Antikrist, a ulogu njegove prethodnice već su zauzeli Saraceni.⁹⁸ Kako onda, i u smislu Kraja svijeta, predstaviti krvoločne napadače iz nepoznate stepe?

Engleska historiografija, čiji je glavni predstavnik Matthew Paris, o mongolskoj provali uglavnom je formirana na temelju određenog broja pisama u kojima za pomoć mole oni nižega statusa, a ne toliko na temelju korespondencije na visokoj državničkoj razini.⁹⁹ Matthew je prilično dobro upoznat s poslanstvima kralja Bele na istok (*Hungaria maior*) i izvještajima do 1240. godine. No, onda njegova slika o napadačima iz stepe postaje stereotipna i kao da nije svjestan koji je sve materijal skupio – a riječ je o impresivnoj količini podataka – i uvrstio u svoje djelo.¹⁰⁰ To je zasigurno dijelom zbog opsega njegove kronike, ali i dijelom to što je dobivene podatke koristio prema svom nahodañju.

Rogerije je dao sjajne primjere tatarskog načina ratovanja: od taktičkih zamisli do ratnih lukavština i podmuklosti u hvatanju i ubijanju civilnoga stanovništva – doduše, raspršena su po brojnim opisima ratnih strahota. Carpinijev je vojnički izvještaj nadasve pohvaljen,¹⁰¹ no nitko nije, barem prema mojim saznanjima, pohvalio Rogerijeve opise iz kojih se najveći dio kasnijih Carpinijevih opažanja dade iščitati. Toma dijeli mišljenja svojih suvremenika i ljudi koji su ga informirali, ali daje i poneki vlastiti stav, kao što je bio slučaj s porijeklom imena Tatar i ograđivanju o Metodijevu učenju, što je primijetio već i J. Ross Sweeney. Isti je autor visoko uzdigao način i sadržajnost Arhiđakonova opisa, s kojim se samo mogu složiti.

nomadima nekoliko zapaženih studija napisao je George Vernadsky – vidi npr: *Eurasian Nomads and Their Impact on Medieval Europe*, *Studi Medievali*, ser. 3, sv. 4/2, Spoleto 1963., str. 401-434.

⁹⁶ Konstantin Kavafis, Čekajući barbare, *Izabrane pjesme*, prev. Vesna Cvjetković-Kurelec i Tonko Marović, Zagreb 1998., str. 21.

⁹⁷ Nije neznatna ni literatura koja govori o prvotnom identificiranju Mongola s izgubljenim plemenima Izraela, a zatim i navodnoj vezi između europskih Židova i napadača – vidi: Sophia Menache, *Tatars, Jews, Saracens, and the Jewish-Mongol 'plot' of 1241*, *History. The journal of Historical Association*, sv. 81, br. 263, s.l. 1996., str. 319-342. Nije bila nevažna i činjenica što se se Mongoli u Europi pojavili baš 1240., odnosno 5000. godine prema židovskome računanju vremena.

⁹⁸ Connell, *Western views*, str. 124-125.

⁹⁹ Papp, *Tartars on the Frontiers*, str. 240.

¹⁰⁰ Papp, *Tartars on the Frontiers*, str. 243. Autorica je u bilješkama na str. 241 popisala pisma i materijale koje je Paris uvrstio u Kroniku (nažalost bez pripadajućeg broja stranice).

¹⁰¹ Oreb, Ivan Karpin, str. 44-45.

Što je, sažmimo, utjecalo na sliku o Mongolima u petom desetljeću 13. stoljeća? Oni su poharali istočnu i srednju Europu u nevjerojatno kratko vrijeme i na zaista krvav način, što se i čita iz Rogerijevih i Tominih opisa, no ipak bi trebalo uzeti u obzir da vapaji za pomoć umirućih najčešće oboje prilike još tamnijim nijansama. Iako je provala u Europu 1241. bila vrlo krvava, uvećanje mita i iskrivljenost slike o njima rasli su u smjeru zapada. Nadalje, sva petorica izvješćivača ljudi su od Crkve i sasvim je logično da se, u većoj ili manjoj mjeri, ovisno o prilikama, posluže paralelama iz Svetoga pisma. Također je sasvim jasno da je podzemni svijet Tartar samo moralne, a ne i stvarne geografske ubikacije. S druge strane, Mongoli su i sami nastojali da ih se prikaže što gorima: ako se u osvajanje Europe ide s manje od 100,000 ljudi, onda je to lakše učiniti ako protivnik u njima vidi demone, a ne pothranjene jahače na zdepa-stim konjima. I naposljetku, kako se munjevito dogodila mongolska provala i njihovo povlačenje, tako je i reakcija Europljana bila promptna u upoznavanju neprijatelja, pa su i određeni krugovi (napose crkveni) relativno brzo dobili sve osnovne informacije o njima. Koja su od tih novostečenih znanja korištena u političke svrhe, i na koji način, pitanje je koje zahtijeva opširniju analizu na drugom mjestu.

Prilikom rekreiranja percepcije Mongola i atmosfere onoga doba treba uzeti u obzir cijeli raspon izvještaja i okolnosti u kojima su nastali: Matthew Paris je dobro informiran (treba pohvaliti njegov angažman u skupljanju informacija), piše o događajima prije i u samo vrijeme provale, no nije sasvim objektivan i prilično lako podliježe stereotipima, što s obzirom na geografsku udaljenost nije ni neobično. Rogerije i Toma pišu o Mongolima iz prve ruke, ali se to događa u najtežim danima njihove provale pa je i ton apokaliptičan, iako obojica imaju objektivna zapažanja puna "stvarnih" informacija čija se točnost potvrdila i kasnije.

Tatari nisu prvi koji su iz srednjoazijske stepe provalili u Srednju Europu, što-više, prije njih to su činili i Huni, Avari i Mađari. No, čini se da uvijek između dviju provala prođe dovoljno vremena da se zaboravi odakle oni stižu i kako im se suprotstaviti, a percepcija napadača gotovo je preslikana. Ipak, ne ide se u Pakao istražiti kakvi su demoni i može li ih se obratiti na kršćanstvo, a 1245. godine upravo takav zadatak daje papa Inocent IV. franjevcu Ivanu de Plano Carpini. A ni taj nije sasvim ljudske prirode: u sedmom desetljeću života, bez znanja ijednog od istočnjačkih jezika, kreće na put od Lyona do Karakoruma, preko cijele Europe i pola Azije, kroz stepe i pustinje te se vraća s izvještajem. I to kakvim: prilično objektivnim, punim sadržaja, no što je još važnije, s potpuno humaniziranom slikom Mongola. Dijelovi u kojima ih opisuje kao ranjive i potpuno ljudske mogli su sasvim promijeniti stajališta Europljana.¹⁰²

Mongoli više nisu bili ni vojska kralja Ivana, ni demoni iz Tartara. Oni su nomadi, konjanici, sposobni ratnici koji svoje uspjehe ne duguju nikakvoj nadnaravnoj sili ili tome što su u bliskoj svezi s Antikristom. U drugoj polovici 13. stoljeća oni postaju

¹⁰² Usp. De Weese, *The influence of the Mongols*, str. 55.

potencijalni saveznici kralja Luja Svetog u Svetoj zemlji, netko koga bi se možda moglo obratiti na kršćanstvo, netko s kime mletački i đenovški trgovci naveliko trguju,¹⁰³ ukoliko, egzotičan narod koji golica maštu i izaziva politički, vjerski i gospodarski interes. Euroazija je (opet privremeno) postala jedan kontinent, u kojemu glasine na jednome kraju mogu utjecati i na ekonomiju drugoga – što je slikovito pokazao anegdotalni primjer s haringama. Više nije bilo mjesta ni za kralja-svećenika Ivana koji se izgubio u bespućima Etiopije kad je u 15. stoljeću Afrika potaknula veće zanimanje Europljana. Priče Marka Pola dodatno su pobudile znatiželju – jedan primjerak njegove knjige imao je sa sobom i Kolumbo, na putu u “Indiju”.¹⁰⁴

¹⁰³ O trgovcima piše Nicola di Cosmo, *Mongols and merchants on the Black Sea frontier in the thirteenth and fourteenth centuries: convergences and conflicts*, *Mongols, Turks and others: Eurasian nomads and the sedentary world*, ur. Reuven Amitai-Preiss i Michal Biran, Leiden 2005., str. 391-424.

¹⁰⁴ Taj primjerak, s Kolumbovim bilješkama (njih 325), danas čuva Biblioteca Columbina u Sevilli. Dobio ga je od trgovca Johna Daya iz Engleske tek 1497., ali ne treba isključiti da je knjigu ranije već bio pročitao. Vidi: Valerie I. J. Flint, *The Imaginative Landscape of Christopher Columbus*, Princeton 1992., str. 45-46.

Mirko Sardelić

European Clerics and Missionaries on Mongols: the Perception of the Steppe Barbarians in Mid-Thirteenth-Century Europe

Summary

The article starts with a short diachronic introduction on the perception of the Other and the imagery of nomadic peoples (the Huns, Avars, Cumans and Mongols) in the accounts of European authors. Its focus is, however, on the Mongols, their invasion of Europe in 1241/1242 and its consequences, especially concerning the evolution of the European perception of the foreign people. The author comments on the differences in the accounts of English chronicler Matthew Paris, two Central European clerics, Roger of Apulia and Thomas of Split, and two Franciscan travellers to Central Asia, John of Plano Carpini and William of Rubruck. The topic has been dealt with, especially in the last 20 years (by Peter Jackson, Axel Klopprogge, Antti Routsalla, Felicitas Schmieder, etc.), but in this article the author tends systematically to analyse the background of the reports, and the circumstances in which they were written (together with their reception), including the rather neglected works of Roger of Apulia and Thomas of Split, the only two European authors writing *in extenso* about the Mongol invasion from first-hand experience. Furthermore, special attention is accorded to the contrast between the two *topoi* (the barbaric and the apocalyptic one) and the eventually demystified image of Mongols, with their flesh-and-blood rather than 'demonic' nature.

In the frame of the evolution of the perception from the myth to reality, the following problems have been analysed: the problem of perceiving the nature and origin of the Tatars and their dietary habits (including their alleged cannibalism); the problem of apocalyptic traditions and identification of the Mongols with God's punishment, and finally the problem of the unprecedented strategic superiority of the Mongol armies and their individual (in)vulnerability.

Finally, along with the conclusion on the evolution of perception, there is a short overview of the changed Eurasian relations in the late Middle Ages. The Mongol Empire was short-lived, but the *Pax Mongolica* opened the boundaries of Asia to Europeans: the exchange between peoples and goods brought the continents closer together.

Key words: Mongols/Tatars, barbarians, perception of the Other, Roger of Apulia, Thomas of Split, Matthew Paris, John of Plano Carpini, William of Rubruck, apocalyptic imagery